

«ЕТНОГРАФ» БОРХЕСА ЯК ЩЕ ОДНА ІСТОРІЯ ПРО БІЛОГО ЧОЛОВІКА

У статті аналізується оповідання Хорхе Луїса Борхеса «Етнограф» з точки зору оповідання про американських індіанців та культурної етики. Висувається теорія, що на оповідання мали вплив соціальні стереотипи, які були розповсюджені у ХХ столітті, а також течія Нью-ейдж. Образ американських індіанців у творі екзотизований та романтизований і не має зв'язку з історичною епохою. Оповідання Борхеса є розповіддю про білого чоловіка, де американські індіанці – безтілесний фон без культурного зображення.

Ключові слова: американсько-індіанська література, «інше», Борхес, Нью-ейдж, американсько-індіанські стереотипи.

В статье анализируется рассказ Хорхе Луиса Борхеса «Этнограф» с позиции рассказа об американских индейцах и культурной этике. Выдвигается теория, что на рассказ имели влияние стереотипы, которые были популярны в XX столетии, а также течение Нью-эйдж. В произведении образ американских индейцев экзотизирован и романтизирован и не имеет связи с исторической эпохой. Рассказ Борхеса является рассказом про белого человека, где американские индейцы – бестелесный фон без культурного изображения.

Ключевые слова: американско-индианская литература, «другое», Борхес, Нью-эйдж, американско-индианские стереотипы.

Jorge Borges's short story «Ethnographer» is analyzed in the article in terms of a story about Native Americans and cultural ethics. The author of the articles puts forth a theory that the short story was much influenced by social stereotypes that were widespread in the 20th century as well as the New Age movement. In the short story the image of American Indians is exoticized and romanticized; there is no connection to the historic era. Borges's story is a story about a white man, where American Indians are a mere bodiless background without any cultural depiction.

Key words: American Indian literature, the Other, Borges, New Age Movement, American Indian stereotypes.

Одним із найбільших внесків американських індіанців, не тільки в культуру Америки, але й загальнолюдську культуру, є літературна тематика, мотиви та теми, що належать корінним народам, які були запозичені світовою літературою і стали загальним надбанням людства, а також самі індіанці як екзотична тема багатьох романів та оповідань. Хоча сьогодні література про американських індіанців все більш заміщується літературою самих індіанців, перша все ще має надзвичайно великий вплив, адже саме «література про індіанців», написана «білими авторами», слугувала методом та допоміжним засобом створення стереотипів, що й досі продовжують про-цвітати. Саме вона підтримувала офіційну політику навіювання ідеї «зникаючих індіанців».

В історії євро-американсько-індіанських відносин щодо корінних жителів Північної Америки існувало два головних стереотипи, як в літературі, так і в кіно – уявлення про індіанців, як про диких варварів далеких від цивілізації, що не жаліють ані жінок, ані дітей, чинять безчинства та

із задоволенням знімають скальп, та уявлення про індіанців, як про романтичних, але все-таки дикунів, що максимально наближені до природи, володіють певним потаємним знанням, хоча все одно залишаються далекими від цивілізації. Останній стереотип дуже розповсюджений у літературі двадцятого століття, особливо в контексті техногенної революції та боротьби за захист навколишнього середовища, як, наприклад, в одній американській рекламі, що спонукає до екологічної свідомості, де романтичний дикун пливе по річці, пристає до забрудненого берега і в нього від суму за неньку-природу тече крупним планом сльоза.

Романтичний образ індіанського героя, що знає таємниці життя, невідомі сучасній науці, які надають буттю особливого сенсу, був надзвичайно привабливим у двадцятому столітті, в епоху кризи релігійних вірувань, особливо для євро-американців, нащадків іммігрантів, що не мають власної культури і намагаються хоча б якимось чином знайти (або навіть вигадати) зв'язок із землею та країною, в якій проживають. Вони почуваються відчуженими на цій землі і шукають шляхи, щоб до неї належати. На цьому принципі заснована течія Нью-ейдж або «Нова ера» (The New Age Movement), що виникла та розвинулась у другій половині двадцятого століття і запозичує вірування багатьох релігій, великою мірою спираючись на американсько-індіанські релігії та ритуали. «Вчителі» течії, що продають знання бажаним знайти свій зв'язок з американсько-індіанськими релігіями, стверджують, що володіють секретами від шаманів та знахарів та пропонують навчити таємниць священних церемоній за три дні, в той самий час, як у власне американських індіанців на це йде все життя, а право практикувати дані церемонії треба заслужити, працюючи на благо племені, віддаючи справі всього себе. Отже, з одного боку стоять ці «лжепророки», а з іншого боку намагаються приєднатися до індіанських таємниць так звані «фанати» або «wannabes», що насправді мають неудаваний інтерес до американсько-індіанських традицій, але звертаються до невірних джерел і замість того, щоб шукати знання у племен, купують «ловці снів» китайського виробництва. Течія «Нова ера» звичайно також має власних авторів та доволі великий обсяг літератури, що має велику популярність. Подібні книжки іноді навіть «Нью-Йорк Таймс» називає бестселерами. Найвідоміший письменник течії «Нової ери», один із засновників подібної літератури, – Карлос Кастанеда. Він був одним з перших представників тих, кого називають «plastic medicine men» – «пластикові (штучні) шамани». Подібні автори пишуть про просвітлення, яке здобувають за допомогою індіанських шаманів або духів минулого, що зазвичай є вигаданими.

Серед штучних шаманів знайшла своє місце Лін Ендрюс, яку американські індіанці часто називають шаманом або відьмою Беверлі Хілз. «Нью-Йорк Таймс» визнала її книгу «Знахарка» бестселером. В неї є власна веб-сторінка та досить велика кількість фанатів, що пишуть про те, як її роботи змінили їхнє життя та життя їх родин на краще. В своїй книжці вона стверджує, що її «просвітляла» американсько-індіанська старійшина. Енді Сміт у своїй праці «Для всіх тих, хто був індіанцем в минулому житті» (*For All Those Who Were Indian in a Former Life*) висміює подібні ствердження. Вона пише: «ідея, що індіанська знахарка схоче проінструктувати білу жінку, щоб вона проповідувала «справжній шлях» індіанської духовності, більше схожа на традиції євангелістського християнства, ніж на справжню індіанську духовність» [8]. Сміт також зазначає, що «зважаючи на те наскільки багато індіанців не відають власних традицій, чому раптом знахарка буде приділяти так багато часу, щоб навчити білу жінку?» [8, с. 1].

Течія «Нової ери», як стверджують американські індіанці, займається культурною апропріацією, в даному випадку, неправомірним запозиченням і використанням святих традицій та вірувань Північно-Американських племен, що, на їх думку, є крадіжкою останнього, що належить тільки племінним культурам. Але «Нова ера» є не тільки культурним питанням. Насправді ця течія добре слугує маскуванню політики США, що протягом століть намагалася викоринити індіанців з їхньої рідної землі та повністю асимілювати. Замість того, щоб приділяти увагу нагальним питанням соціального характеру, що турбують американських індіанців, фокус переміщується на начебто бажання начебто зберегти культурні традиції індіанців та поділитися ними з народом, на що, до речі, пластиковим шаманам дозвіл ніхто не давав, адже зберегання культури – справа самих племен, які є її носіями, і краще за них ці культурні традиції ніхто не знає. Філіп Делорія стверджує наступне: «Тенденція прихильників руху Нової ери знаходити в «індіанності» особисті відповіді на питання, як прожити добре життя, означає, що індіанські «іншості» уявлялися майже виключно в позитивних поняттях – з сильним почуттям спільнотності, екологічно мудрі, велико-духовні. Цей блаженний мультикультуралізм притупив гостроту закликів до соціальних змін, фокусуючись на приємному культурному обміні, що затирає складну історію відносин індіанців та «інших» [6, с. 174]. Захоплення духовністю американських індіанців не тільки маскує соціальний гніт та утиск, але, як стверджує Ліза Алдред, зберігає та увіковічує його. «Інтерес Нью-ейджа до американсько-індіанських культур виявляється більше зосередженим на екзотичності образів та романтизованості ритуалів, що

обертаються навколо викривленого уявлення про американсько-індіанську духовність, ніж на самих корінних народах і дуже реальних, часом жажливих, соціо-економічних та політичних проблемах, з якими зустрічаються колонізовані народи» [3, с. 333].

Вищезазначені проблеми є характерними для епохи двадцятого століття і знаходять своє відображення не тільки і літературі Нью-ейджа та опозицію в літературі американських індіанців, але й у тому, що ми називаємо класикою. Хорхе Луїс Борхес торкався теми антропології в своїх роботах і звичайно звертався до індіанської тематики. В 1969 році у збірці «Похвальба темряві» було опубліковане оповідання «Етнограф». На перший погляд, це філософська розповідь про молоду людину на її шляху до становлення особистості. Оповідь читається легко, не вимагає занадто довгих міркувань, але вражає своєю простотою і запам'ятовується надовго. Головний герой оповідання – типовий американський студент, що працює над дисертацією, задля завершення якої йому пропонують два роки прожити в «прерії» з індіанцями, для того, щоб вивчити їхню мову та традиції і дізнатися їхню *тайну*. Протагоніст Фред Мьордок з ентузіазмом береться за діло, спочатку сумує за містом та друзями, згодом зникає до життя у племені, перетворюється на учня, дізнається велику тайну, повертається додому, вирішує не публікувати свої надбання через те, що тайна та шляхи до неї величніші за американську науку, і стає бібліотекарем.

Оповідання дуже загальне та розпливчате, немає жодних деталей або детальних описів, що з одного боку, складає труднощі для інтерпретації тексту, але з іншого боку, дає життя та валідності цій інтерпретації. Наприклад, можна побачити в оповідання критику американської системи освіти та пізнання, її неспроможність надати навички глибокого пізнання світу та поверхневості загальної науки, що, попирає будь-які принципи заради здобуття інформації, яку навіть немає змоги вірно інтерпретувати, адже не слухає нікого, окрім себе самої. Довгий час Фред працює з невірним припущенням, що позитивістське вивчення чогось надасть результати, які піддаються кількісному визначенню і які можна надалі використовувати. Тільки після того, як він знайомиться із системою знань, що не базується на цьому припущенні, він усвідомлює, що це припущення ілюзорне і подібне дослідження не дасть жодних значних результатів. Він може написати дисертацію, що опише американських індіанців, але вона завжди залишатиметься безцілним, непотрібним та штучним описом [7].

З іншого боку, в оповіданні Борхеса можна побачити і шлях становлення особистості. Єдиний опис в оповіданні – це коротке зображення протагоніста. «Його звали, здається, Фред Мьордок. Довготелесий, як то американці, ні білявий, ні чорнявий, мовчазний, з профілем, наче витесаним сокирою. Нічого в ньому виняткового, навіть позірною, що властиве молодим людям. Поштивий від природи, він ревно вірив книгам і тим, хто їх пише» [1]. Головний герой – наче білий аркуш, який нічим не відрізняється від інших білих аркушів, і який ще не визначився, що робити зі своїм життям, якому цікаве все і нічого, людина «якраз у тому віці, коли [вона] ще не знає, на що вона здатна, і ладна присвятити себе тому, що пропонує їй доля» [1]. Протягом оповідання він вчиться певних моральних цінностей і набуває знання, що «знадобиться будь-де і за будь-яких обставин» [1]. Таким чином, завдяки можливості різноманітних інтерпретацій, оповідання приваблює різноманітну аудиторію. Когось воно може привабити, тому що, як здається, написано про американських індіанців. Проте всі ці прочитання оповідання Борхеса можна поставити під сумнів. Треба лише детальніше вдивитися в слова, підбір лексики та те, що можливо десь загубилося між рядків, навіть якщо це і не було інтенцією самого автора.

Насправді Борхес був людиною своєї епохи, і тому все характерне цій епосі можна знайти і у Борхеса. Недарма багато читачів порівнюють це оповідання з роботами Карлоса Кастанеди, про якого вже згадувалося раніше. Чи можна назвати оповідання «Етнограф» оповіданням про американських індіанців? Ні. Чи можна побачити роботу етнографа в цьому оповіданні? Також ні. Хоча на перший погляд може здатися, що індіанці в оповіданні хоч і не є головними героями, але все одно мають велику вагу для розвитку подій, адже саме вони допомагають становленню особистості головного героя та виступають основним контрастом стандартній американській системі пізнання, вони несправжні, їх присутність ледве відчувається, вони ніби хмари або тіні, які наче і мають якесь значення, а наче і зовсім неважливі. Навіть американська система освіти та загалом академія має більш тілесне, хоч і безіменне втілення, в ролі старого професора (який, дорече, символізує застарілість методів та стагнацію американської науки). Плем'я, з яким Фред живе два роки, не має ані ім'я, ані ідентичності. Будь-які культурні реалії також відсутні. В оповіданні не відбивається навіть мінімальна культурна компетенція. Можна лише здогадуватися, що мова йде про якесь плем'я Великих рівнин, що довгий час було кочовим і слідувало за бізонами (або буфало). Основною формою домівки подібних племен були тіпі (або вігвами); з приходом європейців ці племена отримали величезний поштовх у розвитку завдяки появі на континенті коня, і самі ці племена згодом виводили найкращі породи і стали називатися

кінськими культурами. В «Етнографі» немає нічого, ані опису житла, ані їжі, ані повсякденних занять, ані одягу, – нічого, що хоч трохи натякало б на справжність існування цього племені. В індіанців Борхеса навіть немає почуттів. Ми не маємо й гадки, як вони ставляться до протагоніста, чи вони плачуть, жартують, турбуються, підтримують – абсолютно нічого; Мьордок навіть не прощається, коли залишає плем'я, наче для нього ці люди – просто епізод, і, незважаючи на те, що вони годували та вчили його два роки і, з його власної точки зору, відкрили йому найважливішу в житті тайну, їхні почуття для нього не мають значення. Він не публікує тайну, що дізнався у племені (хоча можна посперечатися чи дізнався він тайну взагалі), не через певні етичні розмірковування (наприклад, що це може образити його індіанських «друзів», адже дозволу на опублікування їхніх святих таємниць він не питав), а через чи то власні невдачі, чи то навіть пихатість, адже американська наука тепер йому здається безглуздістю.

Ще один момент, на який варто звернути увагу, – це неспівпадіння реальності оповідання і часу, в який відбувається дія. Оповідання написано в 1969 році, індіанці вже живуть на резерваціях у таких самих будинках, як і решта населення, одягом не відрізняються від сучасної моди інших верств населення, зіштовхуються з такими проблемами, як бідність, безробіття, втрата мови та культури, погана якість освіти, алкогольна залежність, втрата землі тощо. Але у Борхеса якимось чином протагоніст «понад два роки жив у чистому полі, серед мурів і невипаленої цегли та просто неба. Прокидався вдосвіта, засинав, коли сутеніло, навіть сні вже снилися мовою, яка не була йому рідною. Ходив у дивному одязі, забув друзів і місто, піднебіння його звикло до прянощів» [1]. Все таке дивне, незвичне та застаріле, і настільки не відповідає реальності того часу, коли було написано оповідання. Борхес слідує тим стереотипам, що навіювалися населенню про індіанців і підтримує, може не усвідомлюючи цього, стереотип екзотичного «зникаючого індіанця», дикуна, що в сучасності не має належати нашій реальності. Саме такою була тривалий час політика федерального уряду США. Подібних прикладів знайти можна багато. Згадаймо декілька.

Едвард Кертис, один з найвідоміших американських фотографів кінця XIX – початку XX століття, що залишив по собі монументальну працю – томи фотографій різноманітних племен Північної Америки, що мали закарбувати на папері традиції і культури цих племен. Цінність цієї праці безумовно величезна, але лише з боку мистецтва, адже, тому що Кертис отримував фінансування головним чином від уряду, він мав підтримувати та пропагувати ідею, того, що індіанці залишаються в минулому, що їхній розвиток та процвітання вже неможливі. Зі своїх фотографій він штучно прибирав всі атрибути західної культури, що перейняли американські індіанці. Для того, щоб на фотокартках індіанці виглядали саме так, як їх уявляли собі євро-американці, Кертис возив з собою валізи «індіанського одягу», в який мали наряджатися індіанці, незалежно від племені, навіть якщо подібний одяг їм був уже не притаманний.

Гарним прикладом сюжету, за яким протагоніст набуває особливої життєвої мудрості у американських індіанців і повертається до свого світу новою людиною, є фільм «Танці з вовками» з Кевіном Костнером у головній ролі. Але так само, як і в оповіданні Борхеса «Етнограф», ця історія про білого героя, його світосприйняття та його уявлення про корінне населення США, а індіанці – всього лише бекграунд, фон, і після певного часу з ними, він, так само як і Фред, залишає плем'я наодинці з його проблемами виживання, адже ці проблеми протагоніста не стосуються. Він начебто свій, але не свій настільки, щоб перейматися цими проблемами.

Проблема дихотомії «свій – чужий» та питання іншості також порушується в оповіданні «Етнограф». Завдання Фреда Мьордока було досягти довіри племені, до якого він приєднався заради свого дослідження, і стати учеником, для того, щоб дістатися таємниці, що була його ціллю. Фред «мусив добитися, аби червоношкірі вважали його своїм» [1]. Ідельбер Авеляр стверджує, що Фред цього добився, що він став своїм серед індіанців, але чи це насправді так? Перш за все, здається, що із самого початку Фред не ставився до свого дослідження абсолютно серйозно, адже для нього воно було всього лише цікавою пригодою та авантюрою [1]. На додаток, на лексичному рівні в тексті існує також багато суперечок, що можуть свідчити про нездатність або небажання протагоніста на рівні підсвідомості прийняти «інше», в якості якого виступають індіанці та їхні вірування, як своє власне. Сні йому «снилися мовою, яка не була йому рідною. Ходив у дивному одязі, забув друзів і місто, піднебіння його звикло до прянощів, а думки набули спрямування, які його логіка відкидала» [1]. Отже, мова все одно залишається чужою, одяг для нього все одно дивний, а його логіка не розуміє і не сприймає епістемології індіанського племені. Якщо все, що було іншим для Фреда, так і залишається іншим, тоді яким чином він проник до культури і став своїм? Отже, це удавання, бажане, а не дійсне? Чому, наприклад, автор використовує термін «червоношкірі» замість політично коректного

«американські індіанці» або назви племені, що було б культурно коректно, адже, представляючись, індіанці завжди спочатку називають ім'я племені. Чому головний герой робить нотатки потай? Мабуть тому, що не дотримається жодної культурної етики і не питає дозволу в племені на проведення свого дослідження, тому і боїться викликати підозру. Чому він тікає з племені, не попрощавшись ні з ким, наче шпигун, який, отримавши те, за чим прийшов, швидше втікає або через страх бути викритим у своєму обмані, або через страх виникнення симпатії та співчуття до тих, кого ошукує. І взагалі, чи дізнався Фред насправді індіанську велику таємницю, а може, він просто один із «фанатів», про яких ми згадували раніше, адже він цілковито так і не зміг прийняти культуру індіанців, з якими провів достатньо довгий час? І чи достатньо двох років амбіційному юнакові, який нічим не відрізняється від інших (а саме таким його описує сам автор на початку оповідання) для того, щоб пізнати те, на що йде все життя? До речі, як це не дивно, про різноманітні індіанські ритуали очищення та пошуку істини, які є невід'ємною частиною культур індіанських племен, навіть і не згадується в оповіданні. Тут треба погодитись із Авеляром, що, з точки зору вчення Деріди, якщо хтось розповідає або описує таємницю, він розповідає все, окрім самої таємниці. Тоді можна припустити, що насправді вчитель відкрив Мьордоку все, за винятком таємниці [4]. Не можна також заперечувати ствердження Авеляра, що в традиціях племен найбільш філософським є відсутність філософії [4, с. 60]. А, отже, про яку доктрину може взагалі йти мова? Звичайно, існують певні вчення і вірування, але всі американсько-індіанські релігії (їх стільки ж багато, скільки племен) сфокусовані на спільності і походять з потреб саме цієї спільності. Вони зазвичай прив'язані до певних місць, певної землі, яка вважається обраною для племені творцем, і тому для нього найкраща. Через негативні тенденції течії Нью-ейдж американські індіанці дуже обережно ставляться до тих, хто цікавиться їхньою духовністю, вже не кажучи про антропологів, до яких вони завжди ставилися негативно. Існує навіть жарт, що всі історії та легенди в племенах розповідають взимку, тому що саме в цей час антропологи не проводять свої дослідження. Отже, як стверджує Авеляр, оповідання «Етнограф» служить алегорією мовчазного насильства крізь культурні та політичні кордони [4].

Необхідно також звернути увагу на несподівану, на перший погляд, розв'язку сюжету. «Фред одружився, тоді розлучився і зараз працює бібліотекарем в Йельському університеті» [1]. Чому всі інші події життя Фреда вміщуються в одне невеличке речення, адже він збирався використовувати своє нове знання? Цікаво ще відмітити, що в Оригіналі іспанською мовою автор зазначає, що Фред – не просто бібліотекар, а лише один з бібліотекарів. Треба згадати, що сам Борхес дев'ять років працював бібліотекарем і згодом називав ці роки глибоко нещасливими. Здається, в цьому є певний символізм.

Отже, оповідання Борхеса «Етнограф» – це історія про білого чоловіка, що, попираючи мораль і культурну етику, вирушає в подорож за священною таємницею буття американських індіанців, згодом стверджує, який здобув її, хоча вона продовжує залишатися для нього екзотикою, і якимось чином, що залишається для читача невідомим, використовує велике знання, яке перетворює американську академію на нісенітницю, працюючи у бібліотеці. В оповіданні чітко виражені стереотипи романтизації американських індіанців та їхньої релігії, адже в оповіданні вони виступають в ролі безтілесних ідеалізованих духів, що відірвані від історичної епохи і соціальних реалій. Треба визнати, що, з філософської точки зору, оповідання ставить багато питань, але не дає жодних відповідей. Однак відповідно до змалюваного образу корінних племен воно є типовим для другої половини двадцятого століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борхес Х. Л. Етнограф [Електронний ресурс] / Хорхе Луїс Борхес. – Режим доступу : <http://blackbeetle.org.ua/borhes/16.htm>.
2. Солдатов А. Хорхе Луїс Борхес [Електронний ресурс] / Андрей Солдатов. – Режим доступу : <http://www.proza.ru/2011/05/17/1090>
3. Aldred L. Plastic Shamans and Astroturf Sun Dances : New Age Commercialization of Native / Lisa Aldred // American Indian Quarterly. – 2000. – Vol. 24. No. 3 (Summer). – P. 329–352.
4. Avelar I. The Ethics of Interpretation and the International Division of Intellectual Labor / Idelber Avelar // SubStance. – 2000. – Issue 91 (Volume 29, Number 1). – P. 80–103.
5. Borges J. L. El Etnógrafo [Електронний ресурс] / Jorge Luis Borges. – Режим доступу : <http://everything2.com/title/The+Ethnographer>
6. Deloria Ph. J. Playing Indian / Philip J. Deloria. – New Haven and London : Yale University Press, 1998. – 262 p.
7. On «The Ethnographer» by Jorge Luis Borges [Електронний ресурс] // The Spanish Medievalist. – Режим доступу : <http://spanishmedievalist.blogspot.com/2009/01/on-ethnographer-by-jorge-lus-borges.html>.
8. Smith A. For All Those for All Those Who Were Indian in a Former Life / Andy Smith // Ms. Magazine. – 1991. – Nov. – Dec. – 44 (2).

© Горелова О. В., 2011
редколегії 30.06.2011 р.

Стаття надійшла до